

DE KAZERNEN IN HET SPANJAARDENKASTEEL *

Het ligt zeker niet in de bedoeling hier nogmaals in geuren en kleuren de wordingsgeschiedenis van het Karelsteen uit de doeken te doen. Wijzere mannen hebben dit, tot ieders voldoening, reeds vroeger gedaan. (1) Voor diegenen die noch de gelegenheid noch de tijd hadden er iets over te lezen volgt hier het zeer korte relaas over het ontstaan van de versterking.

In 1539 had onze eigensteedse keizer Karel nog maar eens fondsen nodig om zijn geldopslopende krijgstochten te bekostigen. Hij vond er geen graten in zijn onderdanen een fikse oorlogsbelasting op te leggen.

De wroede Gentenaren vonden het een beetje te veel van het goede en weigerden die bijkomende toelage in de lege staatskas te storten.

Karel, op al zijn tenen getrapt, kwam begin 1540 in gezelschap van een legertje grimmige Spanjaarden en Duitsers zijn stadsgenoten tot de goede orde roepen. Onze dwarsliggende voorvaderen dachten er goedkoop van af te komen; Karel was immers ook een Gentenaar dus...

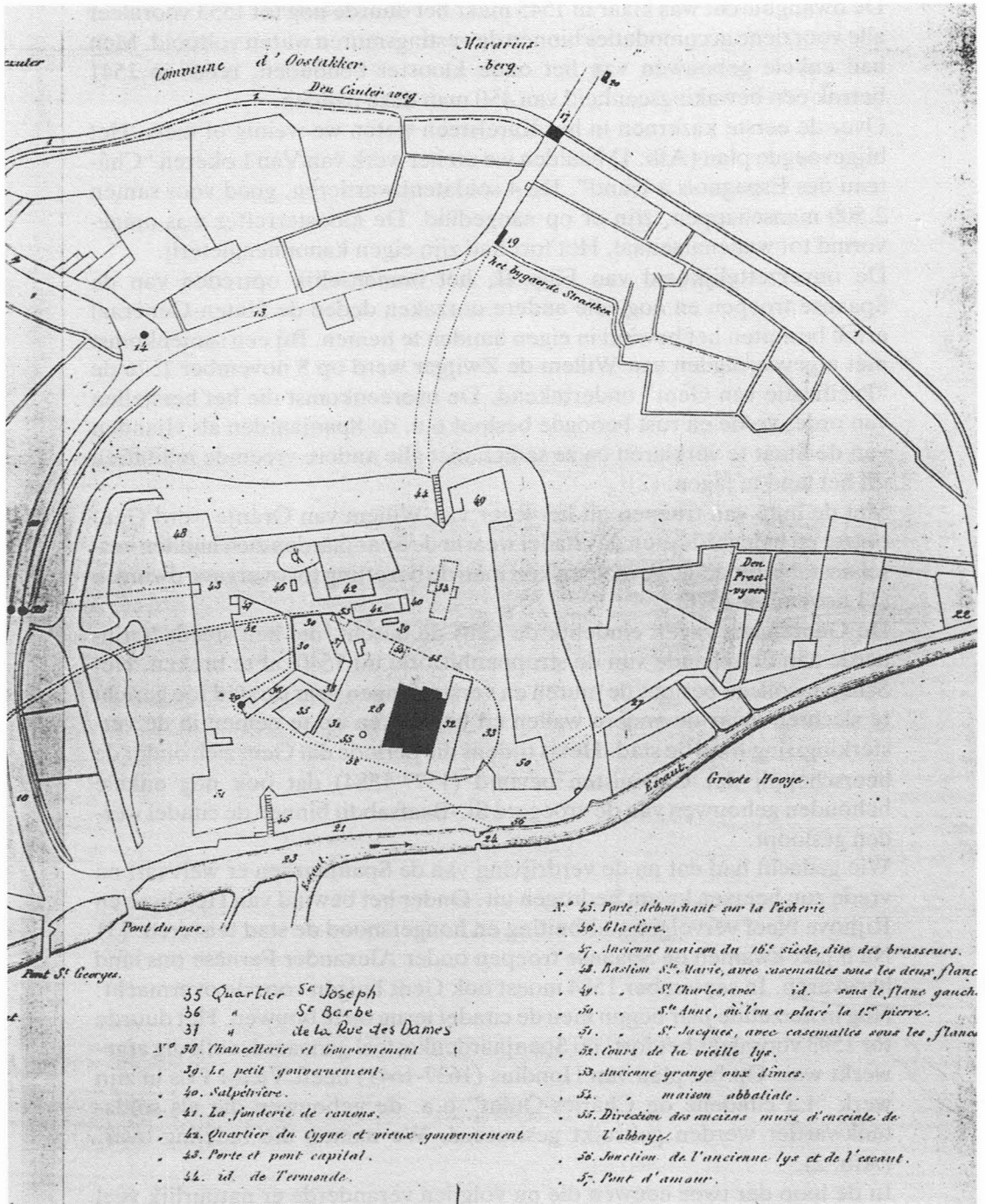
De goedgegelovigen waren eraan voor hun hoop. De keizer schafte alle stedelijke vrijheden en voorrechten af en liet de neringen ontbinden. Nog steeds "ruut van kolire" liet hij de grootste boosdoeners onthoofden. De kleinere belhamels, creesers genoemd, moesten op blote voeten in tabaard en met een strop om de hals een elegante knieval doen voor hun verbolgen keizer. Nog was de woede van Karel niet bekoeld. Om zijn fiere stede voor altijd de lust te ontnemen hem te trotseren zou hij er een dwangburcht bouwen. Hij beklom de toren van de Sint-Janskerk, voorgangster van de Sint-Baafs, liet zijn kennersblik rondwaren en koos de Sint-Baafsabdij aan de samenvloeiing van Schelde en Leie als plaats waar zijn citadel moest verrijzen.

Abt Lucas Münich kroop vergeefs op knieën en buik, het staatshoofd liet zich niet vermurwen. Het klooster moest verdwijnen om plaats te maken voor het machtige Karelsteen, later Spanjaardkasteel genaamd.

De werken startten in april 1540.

Dedans Gand, la grand' ville,
Faict faire l'Empereur
Ung chasteau d'excellence,
Noble chasteau d'honneur,
Ressemblant à Milan,
Aussy puissant et fort,
Pour tenir son pays
Toujours en bon accord.

* Het eerste artikel in deze reeks verscheen in "Ghendtsche Tydinghen" 1985 - Nr. 4.

- 35 Quartier St Joseph
- 36 " St Barbe
- 37 " de la Rue des Dames
- N° 38. Chancellerie et Gouvernement
- 39. Le petit gouvernement.
- 40. Salpêtrière.
- 41. La fonderie de canons.
- 42. Quartier du Cygne et vieux gouvernement
- 43. Porte et pont capital.
- 44. id. de Termonde.

- N° 45. Porte débouchant sur la Pêcherie
- 46. Clacière.
- 47. Ancienne maison du 16e siècle, dite des brasseurs.
- 48. Basilic St^e Marie, avec casemates sous les deux flancs
- 49. " St Charles, avec id. sous le flanc gauche.
- 50. " St^e Anne, où l'on a placé la 1re pierre.
- 51. " St Jacques, avec casemates sous les flancs
- 52. tours de la vieille lys.
- 53. ancienne grange aux dîmes.
- 54. maison abbatiale.
- 55. Direction des anciens murs d'enceinte de l'abbaye.
- 56. jonction de l'ancienne lys et de l'escout.
- 57. Pont d'amour.

Afb. 1. Plan Van Lokeren. De vier kazernes nr. 35-36-37-42.

De dwangburcht was klaar in 1545 maar het duurde nog tot 1553 vooraleer alle voorziene accommodaties binnen de vestingsmuren waren voltooid. Men had enkele gebouwen van het oude klooster behouden; reeds in 1541 betrok een bewakingseenheid van 450 man deze panden.

Over de eerste kazernen in het Karelsteen weten we weinig of niets. Het bijgevoegde plan (Afb. 1) haalden we uit het werk van Van Lokeren "Château des Espagnols à Gand". De 4 soldatenkwartieren, goed voor samen 2.500 manschappen, zijn er op aangeduid. De kloosterrefter was omgevormd tot wapenarsenaal. Het fort had zijn eigen kanonnengieterij.

De onverzettelikheden van Filip II, het onmenselijk optreden van de Spaanse troepen en nog vele andere oorzaken deden de Staten-Generaal ertoe besluiten het bewind in eigen handen te nemen. Bij een samenkomst met afgevaardigden van Willem de Zwijger werd op 8 november 1576 de "Pacifitie van Gent" ondertekend. De overeenkomst die het herstellen van orde, vrede en rust beoogde besloot o.a. de Spanjaarden als vijanden van de Staat te verklaren en ze samen met alle andere vreemde militairen uit het land te jagen. (2)

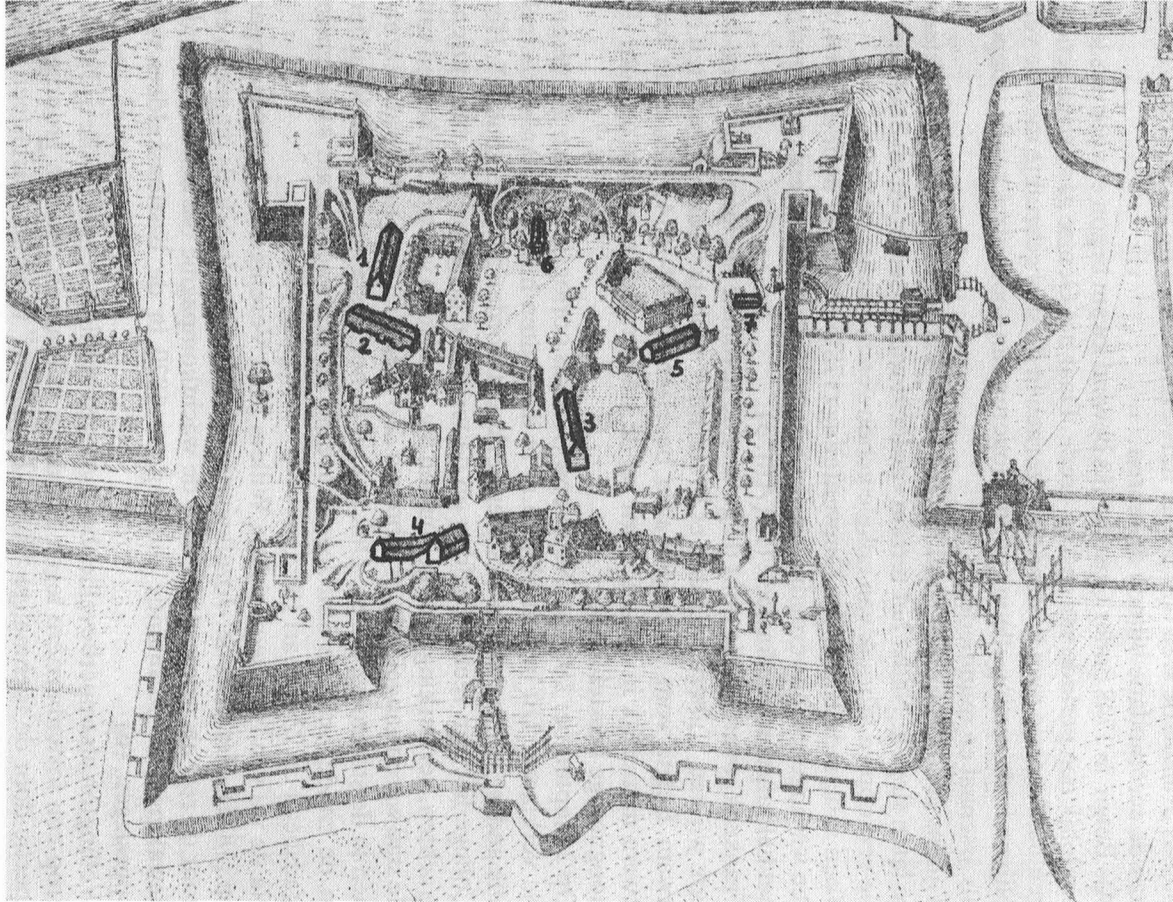
Met de hulp van troepen uit het leger van Willem van Oranje werd Gent ontzet en belegerde men de citadel waarin de Spanjaarden zich hadden verschanst. Na bloedige gevechten kon men de bezetting tot overgave dwingen (11 november 1576).

De Gentenaars zagen eindelijk de kans de burcht, die hen steeds herinnerde aan de schande van de stroppenhistorie uit 1540, af te breken. Het Schepencollege besloot de muren en versterkingen naar de stad toe gericht te slechten maar de andere wallen en bolwerken op te nemen in de versterkingsring rond de stad. Het is tijdens die periode dat Gent zich onder de heerschappij der Calvinisten bevond (1577-1584) dat ook nog enkele behouden gebouwen van de vroegere St.-Baafsabdij binnen de citadel werden gesloopt.

Wie gedacht had dat na de verdrijving van de Spanjaarden er welvaart en vrede zou heersen kwam bedrogen uit. Onder het bewind van Hembyse en Rijnhove bleef vervolging, uitbuiting en hongersnood de stad teisteren. (3)

Na 8 jaar kwamen de Spaanse troepen onder Alexander Farnèse ons land heroveren. In september 1584 moest ook Gent buigen voor de overmacht. Nog in hetzelfde jaar begon men de citadel terug op te bouwen. Het duurde tot 1593 vooraleer het fort, nu Spanjaardenkasteel genaamd, volledig afgewerkt was. Op het plan van Hondius (1637-1641) heeft Victor Fris in zijn werk "La citadelle de Charles-Quint" o.a. de gebouwen die als soldatenkwartier werden gebruikt gesitueerd. We namen die indeling over. (Afb. 2).

In de loop der twee eeuwen die nu volgden veranderde er natuurlijk veel binnen de muren van de citadel. Belegeringen, beschietingen, branden maar ook de "tand des tijds" zorgden ervoor dat gebouwen verdwenen. De

Afb. 2. Plan volgens Hondius.
 1 kwartier St. Barbara
 2 kwartier St. Marie
 3 kwartier de la rue des Dames
 4 kwartier St. François
 5 kwartier St. Jozef
 6 kwartier der Kanonniërs
 7 kwartier Wachtlokaal.

verblijven werden ook regelmatig gemoderniseerd, uitgebreid en aangepast aan de noden van de militairen. Zo schreef pastoor Jan Schatteman ; “Maer den grondt vande oude kercke van S.Baefs, is in 't jaer 1620 seer verduystert als daer ghemaect wierden nieuwe huysingen voor de soldaeten”.

(4)

In 1648 eindigde de oorlog tussen Holland en Spanje (Vrede van Munster). Bijna onmiddellijk begonnen de moeilijkheden met Frankrijk. De kazernen in het Kasteel gaven geregeld troepen van vriend en vijand onderdak. Steeds draaide de stad op voor de herstellingen aan de versterking zelf en aan de accommodatie binnen de muren.

Als België in 1748 onder Oostenrijks bewind kwam begon er voor ons land eindelijk een periode van rust en vrede. Daar het Gentse garnizoen genoeg nam met de toen bestaande kazernen in de stad gebruikte men de verblijven in de vesting alleen voor het logeren van voorbijtrekkende troepen, als arsenaal en munitiedepot.

Tijdens een bezoek aan Gent in 1781 besloot Jozef II het oude Karelsteen te laten slopen. Nadat het terrein verdeeld was tussen Staat en Stad begon de verkoop en afbraak van enkele gebouwen in slechte staat.

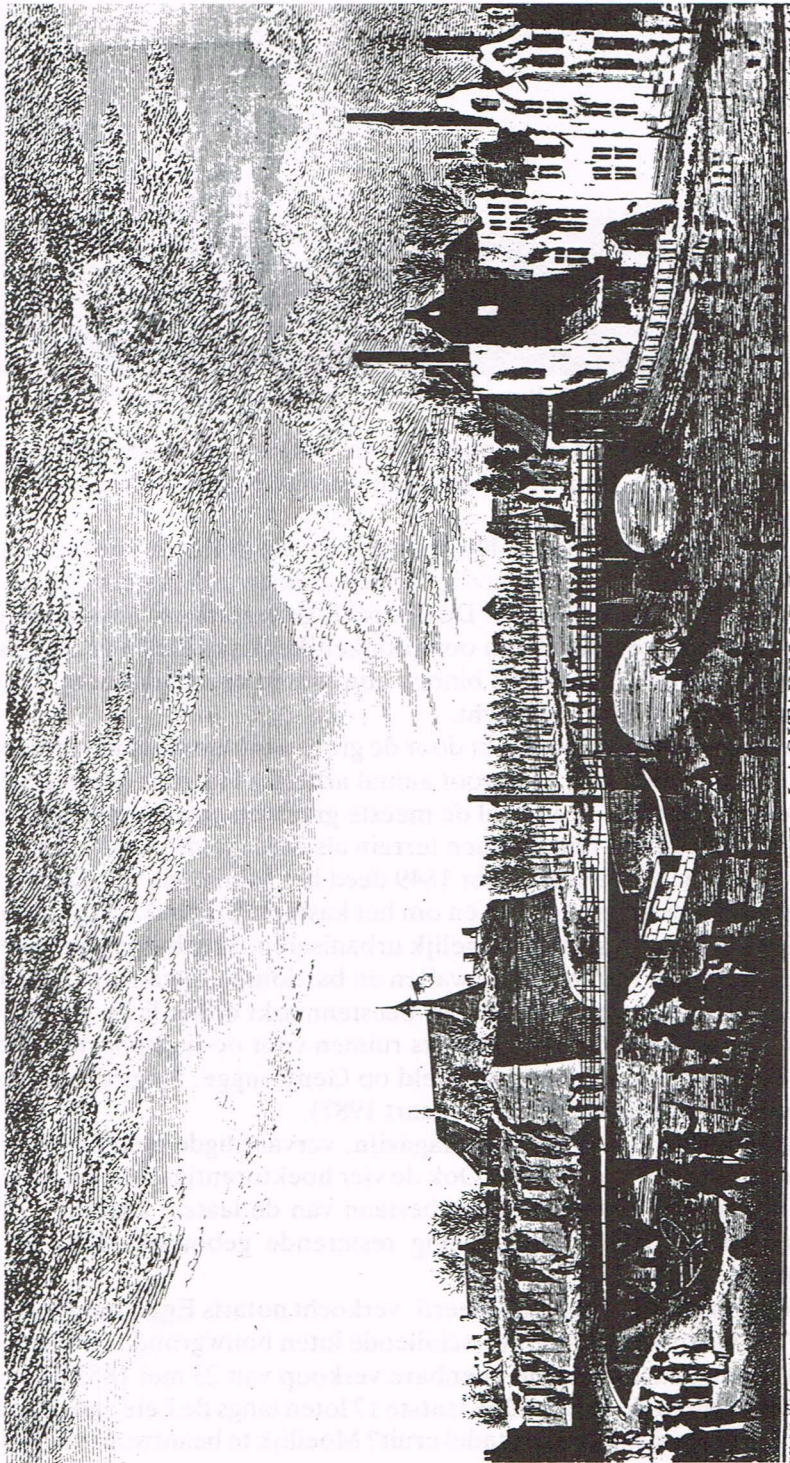
Toen tijdens de Brabantse Omwenteling (1789) ook Gent door de patriotten was ingenomen verdedigden de Oostenrijkers zich nog enkele dagen in het half-afgebroken kasteel. (5) (Afb. 3)

Frankrijk, overmoedig door de geslaagde revolutie in eigen land, vond dat ook wij van “Liberté, Egalité et Fraternité” moesten kunnen genieten en kwam België voor 20 lange jaren bezetten. (1794-1814) Het oude fort kwam natuurlijk in militair bezit en de stad draaide opnieuw op voor de hoognodige herstellingen.

Op 24 september 1803 liet Napoleon Gent als oorlogsplaats van 3e categorie verklaren. Dit besluit hield o.a. in dat buiten het Spanjaardenkasteel alle andere versterkingen mochten verkocht worden als “Bien public”. Het College liet zijn rechten gelden op de terreinen en gedeelten van muren, grachten, versterkingen en gebouwen die, in de loop van tijd, op kosten van de stad waren aangekocht of gebouwd. Zo kreeg het bvb. in 1810 alle kazernen in de stad toegewezen. Ook het enige nog bestaande militair kwartier in de citadel zelf; de Sint-Jozefskazerne en het wachtlokaal kwamen in stadsbezit op 23 januari 1812.

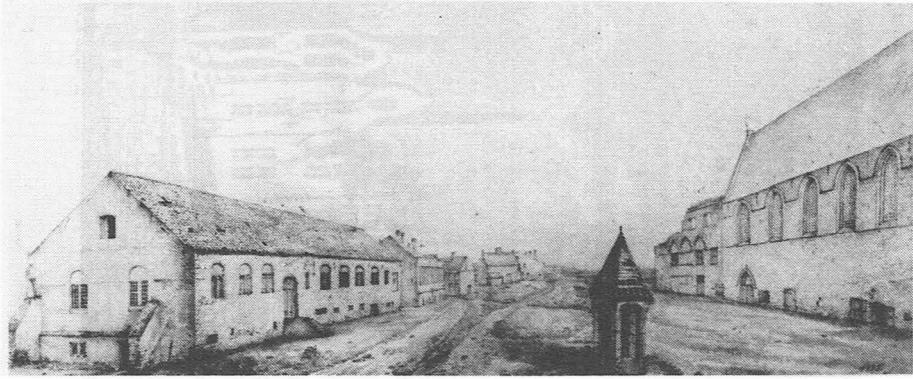
Na de val van Napoleon richtte Willem I het Verenigd Nederlandse leger op (1815). Het oude St.-Jozefkwartier diende gedeeltelijk als magazijn en voor de rest als woonruimte voor de wachtkompagnie die instond voor de bewaking van de munitie die nog tot 1820 in de bastionskelders was opgeslagen. (6)

Wellington als opperbevelhebber over de verenigde legers uit die tijd stond erop een fortbarrière tegen Frankrijk te bouwen. Na een grondige inspectie door de toenmalige “Royal Engineers” werd het Karelsteen afge-

SECONDE VUE; LA CITADELLE DE GAND
détruite par les Patriotes en Novr. 1780.

Afb. 3.

Afb. 4. A. Van Lokeren 1835. Brouwerij-Refter-Waterput. SAG Atlas Goetghebuer.

schreven en besloot men een nieuwe citadel te bouwen aan de Heuverpoort (zie G. T. mei 1987). De resterende gebouwen in de oude vesting werden nu verhuurd.

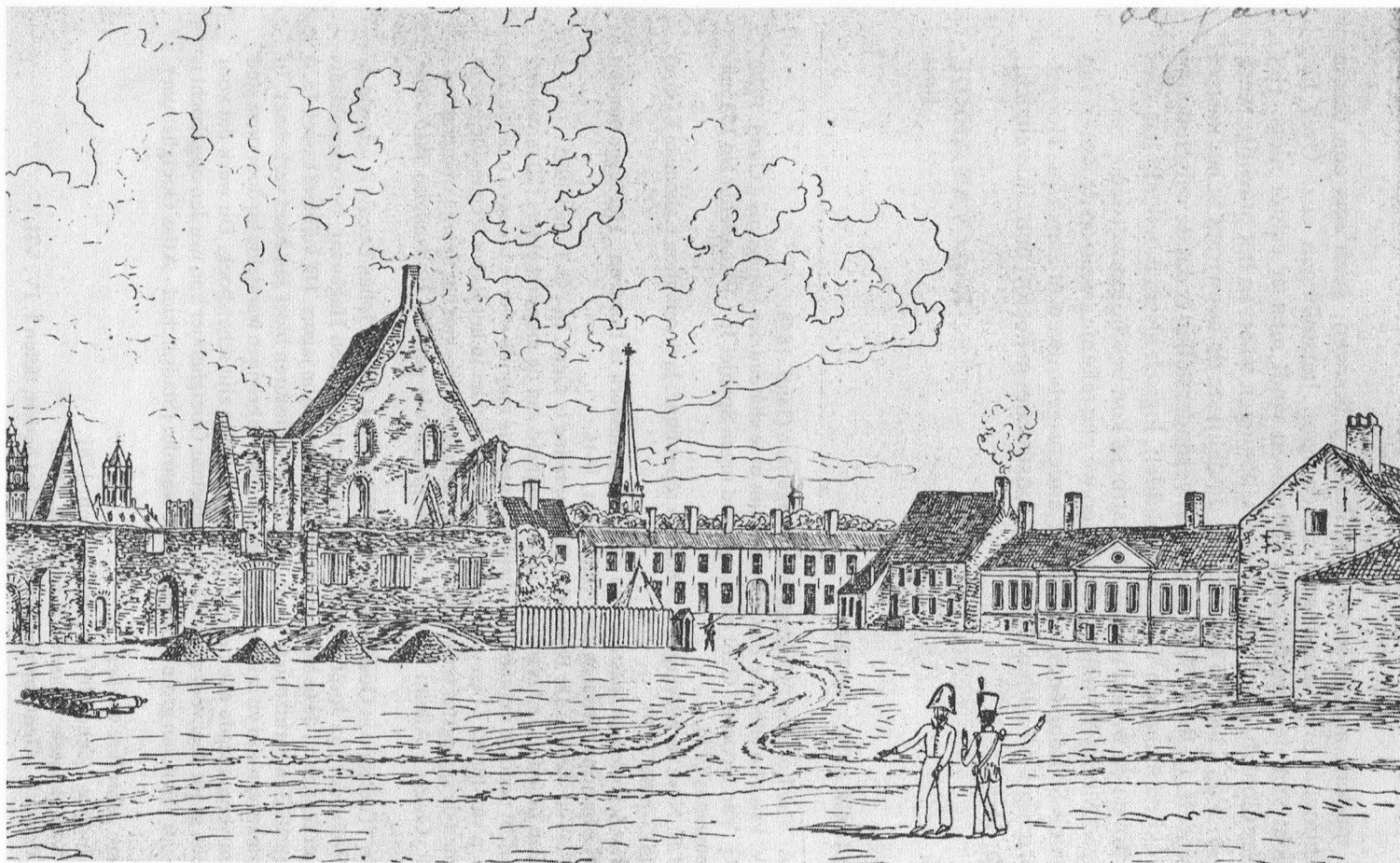
De afbraak van de bastions en het opvullen van de grachten vorderde langzaam. Gentenaars die stenen nodig hadden konden zich zonder veel moeilijkheden gratis gaan bedienen. De St-Jozef, gedegradeerd tot stadsmagazijn, vervulde nog eenmaal zijn oorspronkelijke functie toen er tijdens de Belgische Omwenteling (1830) binnen zijn muren een stadswacht van 200 man sterk werd in onder gebracht.

Om aan de armoede veroorzaakt door de grote werkloosheid te verhelpen, zette het Schepencollege een groot aantal arbeiders in voor de verdere afbraak van de bastions. Eenmaal de meeste grachten gevuld, gebruikte het Gentse garnizoen het vrijgekomen terrein als oefenveld.

Bij de conventie van 1 september 1849 deed het Ministerie van Oorlog afstand van de meeste gronden in en om het kasteel (Bijlage). De stad wilde nu natuurlijk de wijk zo snel mogelijk urbaniseren. Met hulp van de Genie liet men de laatste resten van de wallen en bastions springen "door middel van het poer". Eerst zag een nieuwe beestenmarkt er het licht. Enkele jaren later moesten de militairen plaats ruimen voor de ringspoorbaan rond Gent. Ze kregen een nieuw oefenveld op Gentbrugge, langs de steenweg op Brussel, in de plaats (zie G.T. maart 1987).

In het St-Jozefkwartier, nu stadsmagazijn, vervaardigde men in 1854 nog de nieuwe kap voor het Belfort. Ook de vier hoektorentjes werden er gegoten. Dit heugelijk feit besloot het bestaan van de laatste kazerne uit het Spaans kasteel. Samen met de nog resterende gebouwen werd ze nu gesloopt.

Nadat de ganse wijk was genivelleerd, verkocht notaris Eggermont op 1 juni 1857, in naam van de stad, verschillende loten bouwgrond rond de nieuwe beestenmarkt. Tijdens de openbare verkoop van 23 mei 1867 deed dezelfde Eggermont de uiteindelijk laatste 17 loten langs de Leie van de hand. Hoe zagen de kazernes in de citadel eruit? Moeilijk te beantwoorden vraag.

Afb. 5. Uit het album WYNANTS.

Gebouw rechts met trap vóór de ingang is de oude brouwerij van de abdij.

Het gebouw in het midden, rechts van de ruïnen van het oude klooster is de residentie van de gouverneur van de citadel.

Het modern archief-sectie F-militaire gebouwen, geeft ons een massa inlichtingen over aanvragen, rekeningen, herstellingen enz. Over het uitzicht van de verschillende gebouwen vindt men er echter niets. Het "Atlas Goetghebuer" toont ons 6 tekeningen waarvan het prachtige werk van A. Van Lokeren uit 1835 het duidelijkste de bouwtrant in het kasteel weergeeft. (Afb. 4) Wat we mogen veronderstellen is dat de verschillende optrekken maar één verdieping hadden, logisch als men bedenkt dat alles wat boven de wallen uitstak rechtstreeks kon beschoten worden.

In het "Album Wynants" (7) vinden we een tekening waarop de resten van de oude St-Baafsabdij en enkele andere gebouwen te zien zijn. Hoogstwaarschijnlijk hadden alle andere constructies in het fort hetzelfde uitzicht. (Afb. 4)

Roger VAN AERDE
1984

BIBLIOGRAFIE - NOTEN

- (1) A. Van Lokeren : Château des Espagnols à Gand. 1848
V. Fris : La citadelle de Charles-Quint et le château des Espagnols à Gand. 1920.
- (2) G. Van Doorne : Gent en de opstand tegen Spanje. In : Vlaanderen No 153 juli-augustus 1976.
- (3) J.E. Nève de Mévergnies : Gand en république, la domination Calviniste à Gand 1577-1584. 1940.
- (4) Jan Schatteleman, pastoor van de St-Macariuskerk te Lokeren : Het leven vanden H.Macarius patriarch van Antiochien. 1641.
- (5) R. Van Aerde : De Brabantse Omwenteling te Gent. In : G.T. mei 1985.
- (6) Een brand in een brouwerij in de nabijheid van de munitiekelders (20 november 1820) deed de militaire overheid besluiten de munitie over te brengen naar de forten van Ieper. Toen men in 1826 de poederkelder in het Rabot leeghaalde bracht men de springstof terug onder in de bastionskelders van het Spanjaardenkasteel.
- (7) P. Claeys : Album Wynants. Gand pendant la période Hollandaise 1815-1830. 1904.

In "Toerisme in Oost-Vlaanderen" No 6, 1974, vertelt Johan Decavele ons wie de Hollander Jan Josef Wynant was; waarschijnlijk een Hagenaar, beroepssoldaat-verkenner bij de 6e compagnie van het 3e bataljon jagers. Hij verbleef tussen 1820 en 1823 in garnizoen te Gent. Ook na de diensturen bleef Jan Josef verkenner. In plaats van zijn vrije uren in herbergen door te brengen wandelde hij door onze stad en vereeuwigde alle belangrijke gebouwen in zijn schetsboek. Dit werk dat voor een groot deel voor architect-verzamelaar Goetghebuer kon worden opgekocht is voor Gent van grote ikonografische waarde. (Stadsarchief - Atlas Goetghebuer).

Andere gebruikte werken :

- De Jonghe : Gendsche Geschiedenissen. 1781.
- De Kempnaere : Vlaamsche Kronyke. 1839.
- De Potter F : Gent van den oudsten tijd tot heden, delen I, IV, VII.

- Fris V : Histoire de Gand. 1913.
- Billet J : Chronycke van Ghendt.
- Destanberg : Gent onder Jozef II. 1910.
- Van der Meersch : Gand comme place de guerre. 1853.
- Claeys P : Mémorial de Gand. 1902.
- Destanberg : Gent sedert 1831-1840. 1903.
- S.A.G. moderne geschiedenis, serie F.
- Militaire documenten.

BIJLAGE

CONVENTION

ENTRE

LE GOUVERNEMENT BELGE ET LA VILLE DE GAND.

Entre 1° Monsieur Rolin, ministre des travaux publics ;
 2° Monsieur le baron Chazal, ministre de la guerre, tous deux à Bruxelles, stipulant pour leurs départements respectifs et ensemble pour le gouvernement Belge d'une part,
 Et le Collège des Bourgmestre et Échevins de la ville de Gand, stipulant pour la dite ville d'autre part,

A été faite la convention suivante :

Art. 1. La voie de raccordement entre la station du chemin de fer de Gand et l'entrepôt public de libre réexportation, sera exécutée conformément au tracé, plan et devis dressés par M. l'ingénieur Van Moer, paraphés *ne varientur* par les parties contractantes et annexés à la présente convention.

Art. 2. La ville de Gand abandonne à l'État, *sans indemnité*, le droit de jouissance qui lui appartient aux termes du décret impérial du 23 Janvier 1812, sur toute la partie des terrains dépendant de l'Ancienne Citadelle, dite château des Espagnols, qui tombe dans le tracé de la voie de raccordement mentionnée ci-dessus, ainsi que sur toute la partie des mêmes terrains, située au delà de la dite voie, et faisant face à l'Est.

Par contre le gouvernement cède et abandonne à la ville de Gand, pour en disposer librement comme de chose à elle appartenant en toute propriété, tous les terrains qui lui appartiennent dans l'enceinte de l'Ancienne Citadelle, dite château des Espagnols, en deça du tracé de la même voie.

Art. 3. Les terrains compris dans le glacis de l'ancienne citadelle du côté Est, et actuellement dépendant de l'administration des domaines, sont abandonnés au département de la guerre et seront convertis, ensemble avec les terrains spécifiés à l'article 2, premier alinéa, en un champ de manœuvre pour la cavalerie, en échange de celui qui existe actuellement en deça du tracé de la voie de raccordement, et qui est compris dans les terrains abandonnés en toute propriété à la ville par l'article 2, §. 2.

Toutefois, et à moins de disposition ultérieure, il est expressément stipulé que la destination du champ de manœuvre, dont le département de la guerre est actuellement en possession, ne pourra être changée aussi longtemps que les terrains dont il est parlé au §. 1 du présent article, ne pourront être mis à la disposition du département de la guerre, entièrement déblayés et nivelés et en état de servir à l'usage auquel ils sont affectés par le dit paragraphe.

ART. 4. En considération de l'abandon, fait au département des travaux publics par l'article 1, §. 1, des terrains tombant dans le tracé de la voie de raccordement, il est convenu que les travaux de démolition et de déblai des remparts et bastions, et les travaux de comblement et de remblai des fossés, qui se trouvent sur les terrains destinés au nouveau champ de manœuvre, seront exécutés aux frais communs du département précité et de la ville de Gand.

ART. 5. Toutes les sommes nécessaires tant à l'exécution des travaux dont il est parlé à l'article qui précède qu'à la construction de la voie de raccordement, objet de l'article 1er, seront avancées par le Gouvernement.

Le coût présumé de cette voie s'élevant, suivant les devis qui en ont été dressés, après déduction du montant présumé des rabais, à la somme de fr. 467,781 35 (non compris les frais de démolition, de déblai, de comblement et de nivellement dont il est parlé à l'article 4.), la part contributive du Gouvernement dans cette dépense est fixée définitivement à la somme de fr. 235,000, et celle de la ville de Gand à la somme restante de fr. 232,781 35.

Néanmoins il est expressément convenu que toute l'économie qui pourrait être obtenue sur l'exécution de la dite voie, sera au profit exclusif de la ville, en ce sens que sa part contributive de fr. 232,781 35 sera diminuée de tout ce que la voie de raccordement aura coûté moins que fr. 467,781 35; étant au surplus expressément entendu, que pour établir ce calcul, on déduira de la dépense totale la valeur des excédants de terrains acquis par l'état, par convention ou par expropriation pour l'établissement du Rail-Way sur le pied du prix que l'état les aura payés.

ART. 6. La ville de Gand promet et s'oblige de rembourser au gouvernement sa part contributive fixée comme dessus, tant dans le coût de la voie de raccordement que dans les frais de démolition, de déblai, de comblement et de nivellement, par paiements annuels de vingt mille francs, le premier à échoir une année après l'ouverture de la voie à construire et les autres ainsi de suite d'année en année.

ART. 7. Les travaux de démolition, de déblai, de comblement et de nivellement des remparts, bastions et fossés se trouvant au-delà du tracé de la voie de raccordement, feront l'objet d'une adjudication séparée et seront exécutés en économie, ainsi qu'il sera convenu ultérieurement entre Monsieur le Ministre des travaux publics et le Collège des bourgmestre et échevins.

Dans l'un et l'autre cas ne seront admis à participer à l'exécution des dits travaux que des ouvriers habitants de la ville de Gand et de ses faubourgs.

ART. 8. Le Gouvernement accordera pour le passage, le long ou à travers de la voie de raccordement et notamment par les ponts à exécuter dans ses parcours, toutes les facilités compatibles avec la sûreté et la facilité du transport des marchandises.

ART. 9. Aucun changement ne pourra être fait ni au tracé de la voie, ni aux travaux désignés dans le devis, autrement que du consentement de Monsieur le Ministre des travaux publics et du conseil communal de Gand.

ART. 10. La présente convention est faite sous la réserve expresse par le Gouvernement Belge de l'approbation de la législature, en ce qui concerne l'échange stipulé à l'article 2 et sous la réserve non moins expresse par le Collège des Bourgmestre et Échevins de la ville de Gand, de la ratification du Conseil Communal de la dite ville.

Néanmoins et attendu qu'il est urgent de procurer du travail à la classe ouvrière nécessiteuse de cette ville, il sera immédiatement passé outre à l'exécution des travaux de démolition, de déblai, de comblement et de nivellement dont il est parlé à l'article 4. — Les sommes nécessaires à l'exécution de ces travaux seront avancées par le gouvernement et pour le cas imprévu où l'échange stipulé à l'article 2 ne recevrait pas l'approbation dont il est parlé ci-dessus, cette dépense demeurera la charge définitive de celle des parties qui sera propriétaire des terrains sur lesquels les travaux auront été exécutés.

Ainsi convenu et fait en quatre originaux